

10. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні : організаційно-правові засади : монографія / Ю. П. Битяк. – Х. : Право, 2005. – 304 с.
11. Бородин І. Л. Дисциплінарна відповідальність та дисциплінарне провадження / І. Л. Бородин // Право України. – 2006. – № 12. – С. 93–97.
12. Зуй В. В. Про порядок притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності / В. В. Зуй // Проблеми законності. – 2013. – Випуск 124. – С. 108–116.
13. Картузова И. А. Дисциплинарная ответственность государственных служащих : Дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.07 / И. А. Картузова. – Одесса : Одесская государственная юридическая академия, 1999. – 196 с.
14. Кірмач А. Дисциплінарна відповідальність та службове розслідування щодо державних службовців / А. Кірмач // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 1. – С. 37–41.
15. Корнута Л. М. Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні : Дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 / Л. М. Корнута. – О. : 2013. – 224 с.
16. Новак О. Д. До питання дисциплінарного провадження стосовно державних службовців : нормативно-правове регулювання та стадії / О. Д. Новак // Право України. – 2013. – № 3-4. – С. 450–458.
17. Нижник Н. Актуальні питання дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні / Н. Нижник, О. Муза // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2011. – № 3. – С. 48–55.
18. Петришин А. В. Статус должностного лица : природа, структура, специализации : учебное пособие / А. В. Петришин. – К. : УМК ВО, 1990. – 73 с.
19. Старцев О. В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців. Питання удосконалення / О. В. Старцев // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 1. – С. 73–77.
20. Новак О. Д. Адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні : Дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 / О. Д. Новак. – Х., 2014. – 211 с.
21. Оболенський О. Ю. Задачі розвитку державної служби в контексті адміністративної реформи / О. Ю. Оболенський // Вісник Державної служби України. – 1997. – № 3. – С. 71–75.

УДК 351.9

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Нечитайленко В.А.,
к.ю.н.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті досліджені деякі проблеми правового регулювання відносин із встановлення та реалізації адміністративних стягнень за екологічні правопорушення, справи про які розглядають органи (посадові особи), що здійснюють екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон. Обґрунтовані конкретні пропозиції щодо внесення змін і доповнень в чинне законодавство про адміністративну відповідальність за вчинення екологічних правопорушень.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, державний кордон, екологічна безпека, екологічні правопорушення, екологічний контроль.

Nechitaylenko V.A. / НЕКОТОРЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ / Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Украина

В статье исследованы некоторые проблемы правового регулирования отношений по установлению и реализации административных взысканий за экологические правонарушения, дела о которых рассматриваются органами (должностными лицами), которые осуществляют экологический контроль в пунктах пропуска через государственную границу. Обоснованы конкретные предложения о внесении изменений и дополнений в действующее законодательство об административной ответственности за совершение экологических правонарушений.

Ключевые слова: административная ответственность, государственная граница, экологическая безопасность, экологические правонарушения, экологический контроль.

Nechitaylenko V.A. / SOME WAYS OF IMPROVING THE LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR ENVIRONMENTAL OFFENSES / Kharkiv National Pedagogical University named G. S. Skovoroda, Ukraine

The article investigates the problems of ecological safety through the implementation of measures of administrative coercion by the state environmental control, in particular those of the structural units, which carry out their supervisory powers at the state border of Ukraine. It notes that in recent years the legislation on administrative violations changes aimed at improving administrative efficiency in combating environmental offenses. At the same time there are still some gaps in the legislation, as well as unresolved problems of implementing the rules which establish responsibility for violation of the rules, enforcement of which is assigned to the respective territorial bodies of the State Ecological Inspectorate of Ukraine. In the article on the basis of specific materials of practice of these bodies is justified conclusion about the necessity of further improvement of the legislation on administrative offenses. In particular, it draws attention to the inadequacy of the penalties provided by law for environmental offenses to the damage they are causing, or may cause to the environment, and, consequently, human health, and therefore need to significantly increase the size of fines for environmental offenses. It should also be empowered to decide on compensation for material damage due to violation of environmental regulations and environmental inspection officials in their consideration of cases on administrative violations of environmental, regardless of the size of the damage, according to the procedures established by the respective experts. The legislation of administrative offenses only recognizes individuals. Meanwhile, the specific environmental offenses committed in the state (customs) border, is that sometimes it is impossible to set a specific officer responsible for compliance with environmental regulations. It is therefore proposed to establish administrative liability for legal persons, goods and vehicles which cross the state border in violation of environmental regulations. It is advisable to provide for legal and administrative sanctions in the form of suspension of permits (licenses) to the movement of goods across the state border and the denial of such licenses in the case of repeated violations of environmental rules and regulations. The article raises the question of the need to introduce the staff of the structural subdivisions of the State Ecological Inspectorate of Ukraine deputy head of the review of administrative cases. These proposals, in my opinion, will allow to achieve a significant effect in the fight against violations of environmental regulations.

Key words: administrative responsibility, state border, environmental safety, environmental violations, environmental control.

Питання правового регулювання відносин із реалізації заходів адміністративної відповідальності постійно знаходяться у полі зору представників науки адміністративного права. Законодавство про адміністративні правопорушення, яке сформувалося ще за радянських часів, знаходиться в процесі постійного удосконалення. Стрімкий розвиток суспільства зумовлює необхідність правового регулювання і охорони по суті нових суспільних відносин, які раніше в державі не виникали. Це стосується і встановлення заходів адміністративної відповідальності за правопорушення, які вчиняються в окремих сферах та галузях державного управління, у тому числі і у сфері забезпечення екологічної безпеки. Останніми роками глава 7 Особливої частини розділу II Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) [1] доповнилась новими нормами, що містять санкції за екологічні правопорушення, які виявляються органами, що здійснюють державний екологічний контроль на державному кордоні України. Їх застосування ще не стало предметом ґрунтовного наукового дослідження. Утім, аналіз чинного законодавства та практика діяльності вказаних органів свідчить про наявність деяких проблем реалізації їх посадовими особами заходів адміністративної відповідальності.

Зазначені проблеми ще не стали предметом окремого наукового дослідження, і лише певні її сторони розглядалися у межах більш широкої або ж схожої проблематики Н. Гришиною [2], А. Деркачем [3], С. Засунько [4], Л. Коваленко [5], В. Костилевим [6], О. Хімич [7] та іншими науковцями.

Разом з тим, існує необхідність у дослідженні питань адміністративної відповідальності за правопорушення, що виявляються при здійсненні екологічного контролю на державному кордоні, з метою розробки пропозицій з удосконалення законодавства про адміністративні правопорушення, які сприяли б підвищенню ефективності діяльності відповідних функціональних та територіальних підрозділів Державної екологічної інспекції України, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки.

Відомо, що підставою адміністративної відповідальності у досліджуваній сфері є вчинення адміністративного правопорушення (проступку), об'єктивною ознакою якого є недодержання різноманітних загальнообов'язкових правил, що встановлені і діють з метою забезпечення екологічної безпеки. Як свідчить аналіз норм КпАП, адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення на державному кордоні встановлюється ст. 77 (порушення вимог пожежної безпеки в лісах, які знаходяться у зоні діяльності постів екологічного контролю на державному кордоні), ст. 71-1 (самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків у цій же зоні), ст. 80 (випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах), ст. 81 (експлуатація автомобілотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах), ст. 82 (порушення вимог щодо поведінки з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення), ст. 82-3 (приховування, перекурчення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поведінки з ними), ст. 82-4 (змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу), ст. 82-5 (порушення правил передачі відходів), ст. 82-7 (порушення вимог законодавства у сфері хімічних джерел струму), ст. 83 (порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів), ст. 83-1 (порушення законодавства про захист рослин), ст.

85 (порушення правил використання об'єктів тваринного світу, зокрема, транспортування через державний кордон добутих тварин чи їх частин без відмітки цього факту в дозволі на їх добування, а також порушення правил полювання та рибальства у зоні діяльності постів екологічного контролю на державному кордоні), ст. 88 (незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу), ст. 90-1 (невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій), ст. 91-4 (відмова від надання чи несвочасне надання екологічної інформації), ст. 188-5 (невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів).

Свій прояв адміністративна відповідальність за порушення екологічних норм, стандартів та правил знаходить у застосуванні до суб'єктів правопорушень із усіх адміністративних стягнень, система яких встановлена ст. 24 КпАП, лише деяких: попередження (ч. ч. 1, 3 ст. 85); штрафу – за вчинення усіх екологічних правопорушень, а за незаконне вивезення з України або ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу, в тому числі зоологічних і ботанічних колекцій (ст. 88), штрафу з конфіскацією цих об'єктів або без такої і штрафу з конфіскацією знарядь незаконного мисливства та рибної ловлі і незаконно добутих живих ресурсів – за порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85). Щодо неповнолітніх застосовуються заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КпАП.

При цьому звертає на себе увагу неадекватність передбачених законодавством та застосовуваних стягнень у вигляді штрафу тій шкоді, яка завдається чи може бути завдана оточуючому природному середовищу, а, отже, і здоров'ю людини. Адже санкції переважної більшості статей, які передбачають адміністративну відповідальність за вказані вище правопорушення, були встановлені ще в 1996-2003 роках, і сьогодні вони є непорівняними із суспільною шкідливістю порушень екологічних норм та правил. Зокрема, КпАП передбачає за відповідні екологічні правопорушення на державному кордоні штрафи у розмірі лише від 1 до 3, 5, 7, 8 неоподатковуваних мінімум доходів громадян. І тільки у порівняно нових редакціях статей 80, 81, 82 (2008-2010 років) штраф встановлений у розмірі 20-100 таких мінімумів.

Утім, згідно статистичної інформації Державної екологічної інспекції України у Харківській області [8] за 495 постановами про притягнення до адміністративної відповідальності у 2013 році було стягнуто усього 11169 грн. штрафів, тобто в середньому 22 грн. 56 коп. за вчинення кожного правопорушення; у 2014 році дещо більше – за 133 постановами – 14518 грн., що дорівнює в середньому 109 грн. 15 коп. [9].

Натомість важко підрахувати ту шкоду, яку завдають порушення екологічних правил, та розмір державних бюджетних коштів, необхідних для відновлення забрудненого природного середовища. За інформацією тієї ж інспекції, із 19506483,73 тон вантажів, підданих екологічному та із 30112658 тон вантажів, підданих радіаційному контролю у 2013 році, 514,258 тон, які переміщувалися через державний кордон за межі України, тобто транспортувалися її територією, виявилися екологічно забрудненими, а, отже, завдали істотної шкоди екологічній безпеці нашої держави. Майже аналогічні показники мали місце і у 2014 році [8, 9].

Законодавство передбачає порядок вирішення питання про відшкодування матеріальної шкоди, завданої правопорушеннями (ст. 40 КпАП та відповідні норми цивільного і

господарського, а також цивільного процесуального і господарського процесуального законодавства). Однак, при виконанні цього дослідження виявити будь-які дані щодо прийняття працівниками екологічної інспекції заходів з відшкодування матеріальної шкоди внаслідок вчинення екологічних адміністративних правопорушень не вдалося – в територіальних екологічних інспекціях така інформація відсутня, що, як уявляється, свідчить про ігнорування інспекторами свого права вимагати відшкодування матеріальної шкоди, завданої навколишньому природному середовищу.

Таким чином, екологічні інспекції не тільки суттєво не поповнюють державний бюджет України шляхом застосування штрафів за порушення екологічних норм і правил, а й не здійснюють передбачених законодавством заходів з відшкодування завданої екологічними правопорушеннями шкоди.

Вказане вище свідчить про те, що постала нагальна необхідність у приведенні законодавства України про адміністративні правопорушення у відповідність до реалій сьогодення, зокрема, у встановленні заходів адміністративної відповідальності, які б були адекватними тій шкоді, яку спричиняють екологічні правопорушення. Розмір штрафних санкцій має вимірюватись не одиницями та десятками, а, як мінімум, сотнями неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або ж у твердій (відносно – чи абсолютно вираженій) значній сумі.

Керівники ж Державної екологічної інспекції України та відповідних її територіальних і структурних підрозділів мають видати обов'язкові для виконання її службовими особами, що безпосередньо здійснюють екологічний контроль та реалізують заходи адміністративної відповідальності, настанови щодо одночасного з накладенням адміністративних стягнень вирішення питання про відшкодування матеріальної шкоди, завданої екологічній безпеці держави, на основі методик розрахунку такої шкоди, які мають розробити відповідні фахівці.

Практика правозастосовної діяльності Державної екологічної інспекції України свідчить, що право розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення законом надано посадовим особам, що здійснюють екологічний контроль (у тому числі й на державному кордоні), а також керівникам і заступникам керівників територіальних та структурних підрозділів екологічної інспекції (за посадою – головним державним інспекторам з охорони навколишнього природного середовища). Ці службовці, як правило, не є юристами за фахом, а тому не можуть вірно зорієнтуватися у чинному законодавстві. Наприклад, при притягненні до адміністративної відповідальності осіб у якості посадових не встановлюють, чи безпосередньо саме на цю особу покладено обов'язок виконувати відповідні загальнообов'язкові екологічні правила, порушення яких виявлено при здійсненні контролю, як на це вказує ст. 14 КпАП. Натомість, майже у всіх випадках до адміністративної відповідальності як посадові особи притягаються керівники підприємств та установ, екологічно небезпечні об'єкти яких переміщуються через державний кордон України. А тому цілком закономірно такі дії інспекторів оскаржуються до суду, і ці скарги задовольняються.

Мабуть, прогалини у юридичних знаннях є причиною і того, що не відшкодовується спричинена екологічними правопорушеннями матеріальна шкода, мають місце інші факти, наявність яких свідчить про необхідність передбачити у штатних розкладах Державної екологічної інспекції України та її функціональних і територіальних підрозділів посади заступника керівника з розгляду справ про адміністративні правопорушення, який би мав вищу юридичну освіту і спеціалізувався, передусім, на питаннях реалізації заходів адміністративної відповідальності. Як уявляється, це є актуальним не тільки для розгляду справ про еколо-

гічні правопорушення, а й для вирішення по суті усіх без винятку справ усіма органами, яким це право надано законодавством про адміністративні правопорушення.

Суб'єктами адміністративної відповідальності, передбаченої КпАП за вчинення екологічних правопорушень, що виявляються на державному кордоні, в цей час є лише фізичні особи: громадяни (статті 81, 82, 82-5, 83, 88, 90-1); посадові особи (статті 80, 82, 82-3, 82-4, 82-5, 82-7, 83, 83-1, 88, 90-1, 91-4); громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності (статті 80, 82); службові особи (ст. 91-4). При цьому звертає на себе увагу наступне.

По-перше, у чинній редакції ст. 14 КпАП є такою, що вже не відповідає реаліям сьогодення. До певного часу її застосування не викликало проблем. Але ж з переходом економіки на шлях стрімкого розвитку ринкових відносин, створення підприємницьких структур колективної та приватної форм власності (юридичні особи приватного права) ускладнився процес встановлення конкретної посадової особи, яка має бути притягнута до адміністративної відповідальності. Зокрема, це стосується великої кількості приватних підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, а, отже, переміщують об'єкти екологічного контролю через державний кордон України, в яких на певних осіб не покладаються обов'язки по забезпеченню виконання певних правил, у тому числі й екологічних, оскільки цього не вимагає чинне законодавство. Як видається, ст. 14 КпАП необхідно доповнити нормою такого змісту: «У разі неможливості встановити особу, на яку покладено службовий обов'язок із забезпечення виконання відповідних загальнообов'язкових правил, що були порушені, як посадові особи адміністративну відповідальність несуть керівники відповідних підприємств, установ чи їх власники, якщо вони фактично здійснюють керівництво підприємством, установою за відсутності посади керівника».

По-друге, незрозумілим є факт встановлення 28 листопада 2002 року у ст. 91-4 КпАП адміністративно-правової санкції відносно службових осіб за відмову від надання чи несвочасне надання за запитами повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої чинним законодавством. Адже якщо ст. 14 КпАП хоча й не у відповідності до вимог сьогодення, але все ж визначає, хто підлягає адміністративній відповідальності як посадова особа, то визначення того, кого слід розуміти під службовою особою, в законодавстві взагалі відсутнє. А тому законодавцеві слід або встановити ознаки службової особи як суб'єкта адміністративного правопорушення та адміністративної відповідальності, або ж виключити словосполучення «службова особа» з цієї норми. До того ж, санкція вказаної статті встановлює адміністративну відповідальність у вигляді накладення одного і того ж розміру штрафу «на службових та посадових осіб», і залишається незрозумілим, у якому разі слід притягувати до відповідальності особу як посадову, а у якому – як службову. Для досягнення чіткості у розумінні цієї норми необхідно: 1) доповнити КпАП статтею, яка б визначала поняття службової особи як суб'єкта адміністративного правопорушення і адміністративної відповідальності; 2) встановити у ст. 91-4 окремі санкції щодо службових та щодо посадових осіб або ж, 3) замість викладеного вище, виключити із санкції цієї статті слова «службових та».

По-третє, і це логічно впливає із зазначеного, проблему притягнення до адміністративної відповідальності за найбільш шкідливі екологічні правопорушення, виявлені на державному кордоні, можна вирішити шляхом встановлення адміністративно-правових санкцій щодо юридичних осіб (подібні пропозиції вже висловлювали представники адміністративно-правової науки, зокрема, О. Зима [10] та Л. Іванов [11]). Адміністративну відповідальність юридичних осіб доцільно передбачити в проекті нової редакції Кодексу про адміністративні правопорушення, наприклад, за: випуск в експлуатацію транспортних та

інших пересувних засобів із значним перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах; порушення вимог щодо поводження з відходами; порушення правил транспортування пестицидів, агрохімікатів та інших токсичних речовин; незаконне вивезення з України об'єктів тваринного і рослинного світу; невиконання правил і норм у процесі транспортування мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій.

За вказані правопорушення має бути встановлений штраф, адекватний розміру шкоди, заподіяної внаслідок їх вчинення, який повинні розрахувати відповідні фахівці-екологи та економісти в залежності від обсягу переміщуваних через державний кордон екологічно небезпечних вантажів, їх потенційної та реальної небезпеки для оточуючого природного середовища та людини.

Як санкції, що застосовуватимуться до юридичних осіб, можна передбачити, крім штрафу, також конфіскацію об'єктів екологічного контролю, які переміщуються через державний кордон з порушенням встановлених екологічних норм і правил з корисливих мотивів (наприклад, за порушення правил переміщення через кордон відходів для подальшого їх використання з метою отримання прибутку, незаконне вивезення з України або ввезення на її терито-

рію об'єктів тваринного і рослинного світу тощо). Крім того, як захід адміністративного стягнення до юридичних осіб необхідно передбачити зупинення на певний строк (наприклад, від 6 місяців до одного року) дії ліцензії (дозволу) на здійснення певних видів господарської діяльності, пов'язаної із шкідливим впливом на стан екологічної безпеки нашої держави, у випадках грубого порушення юридичними особами відповідних екологічних норм. І як виключний вид адміністративного стягнення слід запровадити позбавлення юридичної особи такого дозволу без права його відновлення у разі, якщо раніше дія такого дозволу зупинялась, але після її поновлення у встановленому порядку юридичною особою знову було вчинене грубе порушення екологічних норм.

Таким чином, ефективність діяльності органів державного екологічного контролю у пунктах пропуску через державний кордон України у справі забезпечення екологічної безпеки нашої держави, відшкодування спричинення шкоди навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей багато у чому залежить від удосконалення правового регулювання відносин з реалізації норм, які встановлюють адміністративну відповідальність, і запровадження запропонованих змін, як видається, сприятиме вирішенню цього завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради України РСР. – 1984. – № 51 (додаток). – Ст. 1122.
2. Гришина Н. В. Суб'єкти відповідальності за вчинення адміністративних проступків / Н. В. Гришина // Право і безпека. – 2006. – С. 207–215.
3. Деркач А. Л. Питання удосконалення державного контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки / А. Л. Деркач // Право України. – 2006. – № 11. – С. 82–86.
4. Засулько С. С. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері пожежної безпеки / С. С. Засулько // Держава і право : Збірник наукових праць. – Випуск 24. – К. : 2004. – С. 234–241.
5. Коваленко Л. П. Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища : Дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. П. Коваленко. – М., 2003. – 234 с.
6. Костилен В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення в соціальній сфері / В. В. Костилен // Державна служба і громадянин : реалізація конституційних прав, свобод та обов'язків. – Х. : Вид-во УАДУ (ХФ). – 2000. – С. 179–184.
7. Хіміч О. М. Забезпечення екологічної безпеки адміністративно-правовими заходами, які застосовуються міліцією : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 «адміністративне право і процес ; фінансове право ; інформаційне право» / О. М. Хіміч. – Київ, 2005. – 16 с.
8. Інформація про здійснення екологічного та радіаційного контролю вантажів і транспортних засобів службою екологічного контролю на державному кордоні за 12 місяців 2013 року в Харківській області // Архів Державної екологічної інспекції України у Харківській області.
9. Інформація про здійснення екологічного та радіаційного контролю вантажів і транспортних засобів службою екологічного контролю на державному кордоні за 12 місяців 2014 року в Харківській області // Архів Державної екологічної інспекції України у Харківській області.
10. Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 164 с.
11. Иванов Л. Административная ответственность юридических лиц / Л. Иванов // Проблемы законности. – М., 1998. – № 9. – С. 90–91.